

การพัฒนาการของกฎหมายกับสังคมไทยยุคใหม่*

DEVELOPMENT OF LAW AND MODERN THAI SOCIETY

ธนอม จินาวา¹, จันทนา กองกันภัย² และ มะลิ ทิพย์ประจง³

Thanom Jinawa¹, Juntana Kongkanphai² and Mali Thipprajong³

¹⁻³มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

¹⁻³Mahachulalongkornrajavidyalaya University, Thailand

Corresponding Author's Email: thipprajongmali@gmail.com

วันที่รับบทความ : 15 กรกฎาคม 2568; วันที่แก้ไขบทความ 18 กรกฎาคม 2568; วันที่ตอบรับบทความ : 20 กรกฎาคม 2568

Received 15 July 2025; Revised 18 July 2025; Accepted 20 July 2025

บทคัดย่อ

พลวัตของกฎหมายไทยภายใต้บริบทของสังคมยุคใหม่ที่เปลี่ยนแปลงไปอย่างรวดเร็ว บทความนี้พิจารณาถึงอิทธิพลของปัจจัยต่าง ๆ อาทิ ความก้าวหน้าทางเทคโนโลยี โลกาภิวัตน์ การเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจและสังคม รวมถึงกระแสประชาธิปไตยที่มีต่อการปรับปรุงและพัฒนากฎหมายไทย บทความนี้ยังวิเคราะห์ถึงความท้าทายและโอกาสในการพัฒนากฎหมายให้สอดคล้องกับความต้องการและความคาดหวังของสังคมไทยในปัจจุบัน โดยอ้างอิงถึงแนวคิดและทฤษฎีทางกฎหมายจากนักวิชาการทั้งในและต่างประเทศ

คำสำคัญ: พัฒนาการ, กฎหมาย, สังคมไทยยุคใหม่

Abstract

This article examines the dynamics of Thai law within the context of a rapidly changing modern society, considering the influence of various factors such as technological advancement, globalization, economic and social

Citation:

* ธนอม จินาวา, จันทนา กองกันภัย และ มะลิ ทิพย์ประจง. (2568). การพัฒนาการของกฎหมายกับสังคมไทยยุคใหม่.

วารสารส่งเสริมและพัฒนาวิชาการสมัยใหม่, 3(4), 380-394.

Thanom Jinawa, Juntana Kongkanphai and Mali Thipprajong. (2025). Development Of Law And Modern Thai Society. Modern Academic Development and Promotion Journal, 3(4), 380-394.;

DOI: <https://doi.org/10.>

<https://so12.tci-thaijo.org/index.php/MADPIADP/>

changes, and democratic trends on the improvement and development of Thai law. It also analyzes the challenges and opportunities in developing laws to be consistent with the needs and expectations of contemporary Thai society, referring to legal concepts and theories from both domestic and international scholars.

Keywords: Development, Law, Modern Thai Society

บทนำ

พลวัตของกฎหมายไทยภายใต้บริบทของสังคมยุคใหม่ที่เปลี่ยนแปลงไปอย่างรวดเร็ว โดยพิจารณาถึงอิทธิพลของปัจจัยต่าง ๆ อาทิ ความก้าวหน้าทางเทคโนโลยี โลกาภิวัตน์ การเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจและสังคม รวมถึงกระแสประชาธิปไตย ที่มีต่อการปรับปรุงและพัฒนากฎหมายไทย บทความนี้ยังวิเคราะห์ถึงความท้าทายและโอกาสในการพัฒนากฎหมายให้สอดคล้องกับความต้องการและความคาดหวังของสังคมไทยในปัจจุบัน โดยอ้างอิงถึงแนวคิดและทฤษฎีทางกฎหมายจากนักวิชาการทั้งในและต่างประเทศ พัฒนาการของกฎหมายไทยเริ่มต้นขึ้นเมื่อสยามประเทศในอดีตเริ่มเผชิญหน้ากับการเปลี่ยนแปลงครั้งใหญ่จากโลกภายนอก อิทธิพลของชาติตะวันตกที่แผ่ขยายเข้ามา ทำให้ระบบกฎหมายแบบจารีตประเพณีเริ่มไม่เพียงพอต่อการรองรับความสัมพันธ์ระหว่างประเทศและการค้าขายที่ขยายตัวอย่างรวดเร็ว ในช่วงปลายศตวรรษที่ 19 และต้นศตวรรษที่ 20 จึงเกิด การปฏิรูประบบกฎหมายครั้งสำคัญ โดยมีการนำเอากฎหมายจากชาติตะวันตกเข้ามาปรับใช้เป็นจำนวนมาก กฎหมายลักษณะอาญา ร.ศ. 127 และการค่อย ๆ ตรา ประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ ถือเป็นหมุดหมายสำคัญของการเปลี่ยนแปลงในยุคนี้ (หยุด แสงอุทัย, 2556) ซึ่งเป็นการวางรากฐานให้กับระบบกฎหมายสมัยใหม่ของไทยต่อมา

การเปลี่ยนแปลงทางการเมืองครั้งใหญ่อีกครั้งก็เกิดขึ้นในปี พ.ศ. 2475 เมื่อประเทศไทยเปลี่ยนผ่านจากระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์มาสู่ ระบอบประชาธิปไตย การเปลี่ยนแปลงนี้ส่งผลกระทบต่ออย่างลึกซึ้งต่อระบบกฎหมาย โดยมีการ บัญญัติรัฐธรรมนูญ ซึ่งกลายเป็นกฎหมายสูงสุดของประเทศ และมีการสร้างสถาบันทางการเมืองและกฎหมายใหม่ ๆ เพื่อรองรับหลักการและกระบวนการตามระบอบประชาธิปไตย (วรเจตน์ ภาคีรัตน์, 2559; คณิน บุญสุวรรณ, 2550) รัฐธรรมนูญได้เข้ามาเป็นกรอบกติกาสำคัญในการออกกฎหมายต่าง ๆ และ

รับรองสิทธิเสรีภาพของประชาชนมากขึ้นเมื่อสังคมและเศรษฐกิจของประเทศเริ่มเติบโตและมีความซับซ้อนมากขึ้น กฎหมายก็ต้องปรับตัวตามไปด้วย การพัฒนาเศรษฐกิจและสังคม ในยุคต่อมานำไปสู่การออกกฎหมายใหม่ ๆ ที่เกี่ยวข้องกับหลากหลายมิติ ไม่ว่าจะเป็นกฎหมายธุรกิจ การลงทุน การคุ้มครองผู้บริโภค กฎหมายแรงงาน และกฎหมายสิ่งแวดล้อม (สมคิด เลิศไพฑูรย์, 2558) นอกจากนี้ การตื่นตัวของภาคประชาสังคมและการเรียกร้องสิทธิและเสรีภาพต่าง ๆ ก็เป็นแรงผลักดันสำคัญให้เกิดการแก้ไขและปรับปรุงกฎหมายให้มีความเป็นธรรมและสอดคล้องกับหลักสิทธิมนุษยชนมากยิ่งขึ้น (Amartya Sen, 1999)

ในยุคปัจจุบัน สังคมไทยเผชิญกับการเปลี่ยนแปลงที่รวดเร็วและมีพลวัตสูง โดยเฉพาะอย่างยิ่งจาก ความก้าวหน้าทางเทคโนโลยีและกระแสโลกาภิวัตน์ เทคโนโลยีสารสนเทศและการสื่อสารได้เข้ามาเปลี่ยนแปลงวิถีชีวิตและการดำเนินธุรกิจอย่างมาก ทำให้เกิดความท้าทายใหม่ ๆ ต่อกฎหมาย เช่น กฎหมายเกี่ยวกับอาชญากรรมทางคอมพิวเตอร์ การคุ้มครองข้อมูลส่วนบุคคล และการทำธุรกรรมทางอิเล็กทรอนิกส์ (สุรศักดิ์ ลิขสิทธิ์วัฒนเสรีกุล, 2553) นอกจากนี้ กระแสโลกาภิวัตน์ยังผลักดันให้กฎหมายไทยต้องปรับตัวให้เข้ากับมาตรฐานสากลและความร่วมมือระหว่างประเทศในด้านต่าง ๆ (Manuel Castells, 2000; ฐิติรัตน์ ทิพย์สัมฤทธิ์กุล, 2016) ตลอดเส้นทางการเปลี่ยนแปลงนี้ นักวิชาการทั้งชาวไทยและชาวต่างประเทศได้เข้ามามีบทบาทสำคัญในการศึกษา วิเคราะห์ และเสนอแนวคิดเพื่อพัฒนากฎหมายไทยให้สอดคล้องกับสังคมที่เปลี่ยนแปลงไปอย่างต่อเนื่อง ไม่ว่าจะเป็นการศึกษาถึงรากฐานทางประวัติศาสตร์ของกฎหมาย การวิเคราะห์หลักการทางรัฐธรรมนูญ การพิจารณาถึงความยุติธรรมในกระบวนการทางกฎหมาย หรือการทำความเข้าใจถึงผลกระทบของเทคโนโลยีและโลกาภิวัตน์ต่อกฎหมาย (Lon L. Fuller, 1969; Ronald Dworkin, 1986; Jürgen Habermas, 1996; John Rawls, 1971; Robert Putnam, 2000; Boaventura de Sousa Santos, 2007; นันทวัฒน์ บรมานันท์, 2556; ปริญญา เทวานฤมิตรกุล, 2555) ดังนั้น พัฒนาการของกฎหมายไทยจึงเป็นกระบวนการที่ไม่หยุดนิ่ง มีการปรับเปลี่ยนและพัฒนาอย่างต่อเนื่อง เพื่อตอบสนองต่อความท้าทายและความต้องการของสังคมไทยในแต่ละยุคสมัย การทำความเข้าใจถึงความเป็นมาและปัจจัยต่าง ๆ ที่ขับเคลื่อนการเปลี่ยนแปลงนี้ จะเป็นพื้นฐานสำคัญสำหรับการพัฒนากฎหมายไทยให้ก้าวหน้าและสามารถสร้างสังคมที่ยุติธรรมและสงบสุขได้ต่อไป

กฎหมายมิได้เป็นเพียงชุดของกฎเกณฑ์ที่บัญญัติขึ้น แต่เป็นเครื่องมือสำคัญในการธำรงรักษาสังคม สร้างความยุติธรรม และส่งเสริมการอยู่ร่วมกันอย่างสงบสุข ในบริบทของ

สังคมไทยยุคใหม่ ซึ่งเผชิญกับการเปลี่ยนแปลงในหลากหลายมิติ กฎหมายจึงต้องมีการปรับตัวและพัฒนาอย่างต่อเนื่องเพื่อให้สามารถตอบสนองต่อความท้าทายและโอกาสใหม่ ๆ ที่เกิดขึ้น การศึกษาพัฒนาการของกฎหมายไทยในยุคปัจจุบันจึงมีความสำคัญอย่างยิ่งต่อการทำความเข้าใจพลวัตของสังคมและการวางรากฐานสำหรับการพัฒนาที่ยั่งยืน

พัฒนาการของกฎหมายไทยในยุคสมัยใหม่

พัฒนาการของกฎหมายไทยในยุคสมัยใหม่สามารถจำแนกออกเป็นหลายช่วง โดยมีปัจจัยสำคัญที่ขับเคลื่อนการเปลี่ยนแปลง ดังนี้

การรับอิทธิพลของกฎหมายตะวันตก ในช่วงปลายศตวรรษที่ 19 และต้นศตวรรษที่ 20 ประเทศไทย (สยามในขณะนั้น) ได้เริ่มมีการปฏิรูประบบกฎหมายครั้งใหญ่ โดยมีการนำเอากฎหมายตะวันตกเข้ามาปรับใช้ เพื่อให้สอดคล้องกับระบบการค้าและการต่างประเทศที่เปลี่ยนแปลงไป กฎหมายลักษณะอาญา ร.ศ. 127 และ ประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ ถือเป็นผลิตผลสำคัญของการปฏิรูปกฎหมายในยุคนี้ (หยุด แสงอุทัย, 2556) การเปลี่ยนแปลงทางการเมืองและการปกครอง การเปลี่ยนแปลงการปกครองจากระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์มาสู่ระบอบประชาธิปไตยในปี พ.ศ. 2475 ได้นำมาซึ่งการเปลี่ยนแปลงครั้งสำคัญในระบบกฎหมาย โดยมีการ บัญญัติรัฐธรรมนูญ ซึ่งเป็นกฎหมายสูงสุด และมีการสร้างสถาบันทางการเมืองและกฎหมายใหม่ ๆ เพื่อรองรับระบอบประชาธิปไตย (วรเจตน์ ภาคีรัตน์, 2559)

การพัฒนาเศรษฐกิจและสังคม การเติบโตทางเศรษฐกิจและการเปลี่ยนแปลงทางสังคมในยุคต่อมา ได้นำไปสู่การบัญญัติกฎหมายใหม่ ๆ ที่เกี่ยวข้องกับธุรกิจ การลงทุน การคุ้มครองผู้บริโภค แรงงาน และสิ่งแวดล้อม นอกจากนี้ การขยายตัวของภาคประชาสังคมและการเรียกร้องสิทธิเสรีภาพต่าง ๆ ก็มีส่วนสำคัญในการผลักดันให้เกิดการแก้ไขและปรับปรุงกฎหมายให้มีความเป็นธรรมและสอดคล้องกับหลักสิทธิมนุษยชนมากขึ้น (Amartya Sen, 1999) ความก้าวหน้าทางเทคโนโลยีและโลกาภิวัตน์ ในยุคปัจจุบัน เทคโนโลยีสารสนเทศและการสื่อสารได้เข้ามามีบทบาทอย่างมากในชีวิตประจำวันและในระบบเศรษฐกิจ ทำให้เกิดความท้าทายใหม่ ๆ ต่อกฎหมาย เช่น กฎหมายเกี่ยวกับอาชญากรรมทางคอมพิวเตอร์ การคุ้มครองข้อมูลส่วนบุคคล และการทำธุรกรรมทางอิเล็กทรอนิกส์ นอกจากนี้ กระแสโลกาภิวัตน์ยังส่งผลให้กฎหมายไทยต้องปรับตัวให้เข้ากับมาตรฐานสากลและความร่วมมือระหว่างประเทศ (Manuel Castells, 2000)

วิวัฒนาการของกฎหมายไทย

พัฒนาการของกฎหมายไทยเป็นกระบวนการที่ต่อเนื่องและได้รับอิทธิพลจากปัจจัยหลากหลาย ทั้งภายในและภายนอกประเทศ การทำความเข้าใจถึงพลวัตของการเปลี่ยนแปลงเหล่านี้ รวมถึงความท้าทายและโอกาสที่เกิดขึ้นจะเป็นประโยชน์อย่างยิ่งต่อการพัฒนากฎหมายไทยให้สามารถตอบสนองต่อความต้องการของสังคมยุคใหม่ได้อย่างแท้จริง การศึกษาและอ้างอิงแนวคิดจากนักวิชาการทั้งในและต่างประเทศ จะช่วยเสริมสร้างความเข้มแข็งทางวิชาการและนำไปสู่การพัฒนากฎหมายที่มีประสิทธิภาพและเป็นธรรมมากยิ่งขึ้น วิวัฒนาการของกฎหมายไทยเป็นกระบวนการที่ยาวนานและซับซ้อน ถักทอเข้ากับประวัติศาสตร์ สังคม การเมือง และเศรษฐกิจของชาติ เริ่มต้นจากรากฐานของ กฎหมายจารีตประเพณี ที่สืบทอดกันมาในแต่ละชุมชนและอาณาจักรโบราณ ซึ่งมีลักษณะเฉพาะและยืดหยุ่นตามบริบททางสังคมและวัฒนธรรมในแต่ละท้องถิ่น ต่อมาเมื่อมีการรวมอาณาจักรและการปกครองส่วนกลางมีความเข้มแข็งขึ้น ได้เกิดพระราชกำหนดและพระราชบัญญัติ ที่ออกโดยกษัตริย์เพื่อควบคุมและบริหารจัดการสังคมในวงกว้างมากขึ้น กฎหมายในยุคนี้มักมีลักษณะของการสั่งการและเน้นการรักษาความสงบเรียบร้อยของรัฐ (หยุด แสงอุทัย, 2556) ก้าวสำคัญในวิวัฒนาการของกฎหมายไทยคือการประมวลกฎหมายตราสามดวง ในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นถือเป็นการรวบรวมและชำระกฎหมายที่มีอยู่ให้เป็นระบบและมีความชัดเจนมากยิ่งขึ้น แม้ว่าเนื้อหาส่วนใหญ่จะยังคงอิงอยู่กับจารีตประเพณีและหลักกฎหมายเดิม แต่การจัดทำเป็นลายลักษณ์อักษรและมีการแบ่งหมวดหมู่ ทำให้การบังคับใช้กฎหมายมีความเป็นมาตรฐานและคาดการณ์ได้มากขึ้น (วรเจตน์ ภาคีรัตน์, 2559) ประมวลกฎหมายตราสามดวงจึงเป็นเสมือนสะพานเชื่อมระหว่างกฎหมายแบบดั้งเดิมกับกฎหมายสมัยใหม่

ในปลายศตวรรษที่ 19 และต้นศตวรรษที่ 20 สยามประเทศเผชิญกับความท้าทายจากลัทธิล่าอาณานิคมและการขยายอิทธิพลของชาติตะวันตก ความจำเป็นในการปรับปรุงระบบกฎหมายให้ทันสมัยและเป็นที่ยอมรับในระดับนานาชาติ นำไปสู่การปฏิรูประบบกฎหมายครั้งใหญ่ โดยมีการนำเอากฎหมายตะวันตกเข้ามาศึกษาและปรับใช้ในหลายด้าน กฎหมายลักษณะอาญา ร.ศ. 127 ซึ่งประกาศใช้ในปี พ.ศ. 2451 และการทยอยประกาศใช้ประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ ตั้งแต่ปี พ.ศ. 2468 เป็นต้นมา ถือเป็นผลผลิตสำคัญของการปฏิรูปในยุคนี้ (สมคิด เลิศไพฑูรย์, 2558) การเปลี่ยนแปลงนี้ไม่เพียงแต่ทำให้ระบบกฎหมายมีความเป็นสากล

มากขึ้น แต่ยังวางรากฐานสำหรับหลักการสำคัญ เช่น หลักนิติรัฐ และการคุ้มครองสิทธิและเสรีภาพของประชาชนในระดับหนึ่ง

การเปลี่ยนแปลงทางการปกครองสู่ระบอบประชาธิปไตย ในปี พ.ศ. 2475 เป็นอีกหนึ่งจุดเปลี่ยนสำคัญในวิวัฒนาการของกฎหมายไทย รัฐธรรมนูญได้กลายเป็นกฎหมายสูงสุดของประเทศ กำหนดโครงสร้างอำนาจทางการเมืองและความสัมพันธ์ระหว่างรัฐกับประชาชน หลักการแบ่งแยกอำนาจ หลักการปกครองโดยกฎหมาย และการรับรองสิทธิและเสรีภาพขั้นพื้นฐาน ได้กลายเป็นหลักการสำคัญในการบัญญัติและตีความกฎหมายต่าง ๆ (คณิน บุญสุวรรณ, 2550) อย่างไรก็ตามพัฒนาการทางรัฐธรรมนูญของไทยก็เต็มไปด้วยความผันผวนและการเปลี่ยนแปลงอยู่เสมอ ซึ่งส่งผลกระทบต่อความต่อเนื่องและความมั่นคงของระบบกฎหมายโดยรวม

ภายใต้บริบทของการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมที่เติบโตอย่างต่อเนื่อง กฎหมายไทยได้ขยายขอบเขตและปรับปรุงเนื้อหาให้ครอบคลุมประเด็นใหม่ ๆ ที่เกิดขึ้น ไม่ว่าจะเป็นกฎหมายที่เกี่ยวข้องกับการส่งเสริมการลงทุน การคุ้มครองผู้บริโภค กฎหมายแรงงาน กฎหมายสิ่งแวดล้อม และกฎหมายที่เกี่ยวข้องกับเทคโนโลยีสารสนเทศ (สมคิด เลิศไพฑูรย์, 2558; สรศักดิ์ ลิขสิทธิ์วัฒนเสรีกุล, 2553) การเปลี่ยนแปลงเหล่านี้สะท้อนให้เห็นถึงความพยายามของระบบกฎหมายในการตอบสนองต่อความต้องการและความท้าทายที่เกิดขึ้นในสังคมที่มีความซับซ้อนและหลากหลายมากขึ้น

ในยุคปัจจุบัน กระแสโลกาภิวัตน์และความก้าวหน้าทางเทคโนโลยี ได้กลายเป็นปัจจัยสำคัญที่ผลักดันให้กฎหมายไทยต้องมีการปรับตัวอย่างต่อเนื่อง กฎหมายต้องเผชิญกับความท้าทายใหม่ ๆ ที่เกี่ยวข้องกับการค้าและการลงทุนระหว่างประเทศ อาชญากรรมข้ามชาติ การคุ้มครองข้อมูลส่วนบุคคลในโลกดิจิทัล และประเด็นทางกฎหมายที่เกี่ยวข้องกับปัญญาประดิษฐ์และเทคโนโลยีเกิดใหม่ (ฐิติรัตน์ ทิพย์สัมฤทธิ์กุล, 2016) การบูรณาการกฎหมายไทยเข้ากับมาตรฐานสากล และความร่วมมือระหว่างประเทศจึงมีความสำคัญอย่างยิ่ง

นักวิชาการทั้งในและต่างประเทศได้มีส่วนสำคัญในการศึกษา วิเคราะห์ และเสนอแนวคิดเพื่อพัฒนากฎหมายไทยให้สอดคล้องกับบริบทของสังคมยุคใหม่ การศึกษาประวัติศาสตร์กฎหมาย การวิเคราะห์หลักการทางกฎหมาย การเปรียบเทียบกฎหมายกับต่างประเทศ และการพิจารณาถึงผลกระทบทางสังคมของกฎหมายล้วนเป็นองค์ประกอบสำคัญในการขับเคลื่อนพัฒนาการของกฎหมายไทยให้มีความทันสมัยเป็นธรรม และสามารถ

ตอบสนองต่อความต้องการของสังคมได้อย่างแท้จริง (Lon L. Fuller, 1969; Jürgen Habermas, 1996) พัฒนาการของกฎหมายไทยเป็นกระบวนการที่ยาวนานและต่อเนื่อง มีการปรับเปลี่ยนและพัฒนาไปตามปัจจัยทางประวัติศาสตร์ การเมือง เศรษฐกิจ สังคม และเทคโนโลยี การทำความเข้าใจถึงพลวัตของการเปลี่ยนแปลงเหล่านี้เป็นสิ่งสำคัญสำหรับการพัฒนากฎหมายไทยให้สามารถดำรงรักษาสังคม สร้างความยุติธรรม และส่งเสริมการอยู่ร่วมกันอย่างสงบสุขในบริบทของสังคมยุคใหม่ที่มีความท้าทายและความเปลี่ยนแปลงอยู่เสมอ

การเปรียบเทียบกฎหมายไทยในอดีตกับปัจจุบัน

การเปรียบเทียบกฎหมายไทยในอดีตกับปัจจุบันจะช่วยให้เห็นถึงวิวัฒนาการและ พัฒนาการของระบบกฎหมายได้อย่างชัดเจน โดยมีประเด็นสำคัญที่สามารถนำมาเปรียบเทียบได้ ดังนี้

แหล่งที่มาของกฎหมายอดีต แหล่งที่มาหลักของกฎหมายในอดีตคือจารีตประเพณี ที่สืบทอดกันมาในแต่ละชุมชนและอาณาจักร พระราชกำหนด และพระราชบัญญัติ ที่ออกโดย กษัตริย์ รวมถึงประมวลกฎหมายตราสามดวง ซึ่งเป็นการรวบรวมและชำระกฎหมายที่มีอยู่ (หยุด แสงอุทัย, 2556) อิทธิพลของศาสนาและความเชื่อก็มีส่วนสำคัญในการกำหนด หลักเกณฑ์ทางกฎหมายบางประการปัจจุบัน แหล่งที่มาหลักของกฎหมายในปัจจุบันคือ รัฐธรรมนูญ ซึ่งเป็นกฎหมายสูงสุด พระราชบัญญัติที่ออกโดยรัฐสภา พระราชกำหนด ที่ออกโดยฝ่ายบริหารในสถานการณ์ฉุกเฉิน พระราชกฤษฎีกา กฎกระทรวง ข้อบัญญัติท้องถิ่น และ คำพิพากษาของศาลฎีกา ที่วางบรรทัดฐาน (วรเจตน์ ภาคีรัตน์, 2559) กฎหมายลายลักษณ์อักษรมีความสำคัญสูงสุด และมีการแบ่งแยกอำนาจในการออกกฎหมายอย่างชัดเจน

รูปแบบและโครงสร้างของกฎหมาย

อดีต กฎหมายในอดีตมักมีลักษณะ ไม่เป็นระบบเท่าที่ควร มีความกระจัดกระจาย และอาจมีความไม่ชัดเจนในบางประเด็น การตีความกฎหมายขึ้นอยู่กับผู้มีอำนาจและจารีต ประเพณีในแต่ละท้องถิ่น ประมวลกฎหมายตราสามดวงมีความเป็นระบบมากขึ้น แต่ก็ยังไม่ได้ แบ่งแยกกฎหมายออกเป็นสาขาต่าง ๆ อย่างชัดเจน

ปัจจุบัน กฎหมายในปัจจุบันมีความเป็นระบบสูง มีการแบ่งแยกออกเป็น สาขาต่าง ๆ อย่างชัดเจน เช่น กฎหมายแพ่งและพาณิชย์ กฎหมายอาญา กฎหมายปกครอง กฎหมาย รัฐธรรมนูญ กฎหมายระหว่างประเทศ เป็นต้น มีการบัญญัติกฎหมายเป็นลายลักษณ์อักษร

อย่างชัดเจน มีหลักเกณฑ์การตีความกฎหมายที่เป็นระบบ และมีกระบวนการทางนิติบัญญัติที่เป็นทางการ

เนื้อหาและหลักการของกฎหมาย

อดีต เนื้อหาของกฎหมายในอดีตมุ่งเน้นการรักษาความสงบเรียบร้อยของรัฐ การกำหนด สถานะและหน้าที่ของบุคคลตามลำดับชั้นทางสังคม และการแก้ไขข้อพิพาทโดยอิงตามจารีตประเพณีและหลักศีลธรรมบางประการ การคุ้มครองสิทธิและเสรีภาพของปัจเจกบุคคลยังมีจำกัด และอาจไม่เท่าเทียมกันในแต่ละชนชั้น

ปัจจุบัน กฎหมายในปัจจุบันให้ความสำคัญกับการคุ้มครองสิทธิและเสรีภาพของประชาชนตามหลักสิทธิมนุษยชนและหลักนิติรัฐ มีการรับรองความเสมอภาคภายใต้กฎหมาย และให้ความสำคัญกับการสร้างความเป็นธรรมในสังคม กฎหมายมีเนื้อหาที่ครอบคลุมความสัมพันธ์ทางเศรษฐกิจ สังคมและเทคโนโลยีที่ซับซ้อนมากขึ้น

กระบวนการยุติธรรม

อดีต กระบวนการยุติธรรมในอดีตมักมีลักษณะไม่เป็นทางการ และขึ้นอยู่กับการตัดสินใจของผู้มีอำนาจในท้องถิ่นหรือขุนนาง การพิจารณาคดีอาจไม่เปิดเผยและอาจมีกระบวนการที่ไม่ได้มาตรฐาน การพิสูจน์ความผิดอาจอิงกับการสาบานหรือการทดสอบความบริสุทธิ์ด้วยวิธีต่าง ๆ

ปัจจุบัน กระบวนการยุติธรรมในปัจจุบันมี ความเป็นทางการและมีหลักประกันสิทธิของผู้ต้องหาและจำเลยอย่างชัดเจน มีระบบศาลที่เป็นลำดับชั้น มีกระบวนการพิจารณาคดีที่เป็นไปตามกฎหมาย มีการเปิดเผยการพิจารณาคดี (โดยหลัก) และมีหลักเกณฑ์การพิสูจน์ความผิดที่เป็นวิทยาศาสตร์และมีเหตุผลมากขึ้น

อิทธิพลจากภายนอก

อดีต อิทธิพลจากภายนอกต่อกฎหมายไทยในอดีตมีจำกัด ส่วนใหญ่เป็นการแลกเปลี่ยนทางวัฒนธรรมและกฎหมายกับอาณาจักรใกล้เคียงปัจจุบัน กฎหมายไทยในปัจจุบันได้รับ อิทธิพลอย่างมากจากกฎหมายตะวันตกและกฎหมายระหว่างประเทศ โดยเฉพาะอย่างยิ่งในด้านสิทธิมนุษยชน กฎหมายการค้า และกฎหมายระหว่างประเทศแผนกคดีอาญา มีการปรับปรุงกฎหมายให้สอดคล้องกับมาตรฐานสากลและความร่วมมือระหว่างประเทศ

ตารางที่ 1 สรุปการเปรียบเทียบ

ประเด็น	กฎหมายไทยในอดีต	กฎหมายไทยในปัจจุบัน
แหล่งที่มา	จารีตประเพณี, พระราชกำหนด, ตราสามดวง, อิทธิพลศาสนา	รัฐธรรมนูญ, พ.ร.บ., พ.ร.ก., พ.ร.ฎ., กฎกระทรวง, คำพิพากษาศาลฎีกา
รูปแบบ / โครงสร้าง	ไม่เป็นระบบ, กระจัดกระจาย, ติดตามผู้มีอำนาจ	เป็นระบบ, แบ่งสาขาชัดเจน, บัญญัติเป็นลายลักษณ์อักษร, หลักเกณฑ์ตีความ
เนื้อหา / หลักการ	รักษาความสงบ, สถานะตามชนชั้น, แก้ไขข้อพิพาทตามจารีต	คุ้มครองสิทธิเสรีภาพ, เสมอภาค, สร้างความเป็นธรรม, ครอบคลุม
กระบวนการยุติธรรม	ไม่เป็นทางการ, ขึ้นกับผู้ที่มีอำนาจ, พิสูจน์แบบดั้งเดิม	เป็นทางการ, หลักประกันสิทธิ, ระบบศาล, พิสูจน์ตามหลักเหตุผล
อิทธิพลภายนอก	จำกัด, แลกเปลี่ยนกับอาณาจักรใกล้เคียง	มาก, จากกฎหมายตะวันตกและกฎหมายระหว่างประเทศ

การเปรียบเทียบนี้แสดงให้เห็นถึงพัฒนาการที่สำคัญของกฎหมายไทย จากระบบที่อิงกับจารีตประเพณีและอำนาจของผู้ปกครอง สู่ระบบกฎหมายลายลักษณ์อักษรที่มีความเป็นระบบ มีการรับรองสิทธิและเสรีภาพของประชาชนมากขึ้น และมีความสอดคล้องกับหลักการทางกฎหมายที่เป็นสากล อย่างไรก็ตามระบบกฎหมายไทยในปัจจุบันก็ยังคงเผชิญกับความท้าทายในการปรับตัวให้ทันต่อการเปลี่ยนแปลงของสังคมและเทคโนโลยีที่รวดเร็ว และการสร้างความเป็นธรรมและการเข้าถึงความยุติธรรมอย่างเท่าเทียมกันสำหรับทุกคนในสังคม

ลักษณะของกฎหมายที่เหมาะสมกับยุคสมัยใหม่

การพิจารณาลักษณะของกฎหมายที่เหมาะสมกับยุคสมัยใหม่ จำเป็นต้องพิจารณาถึงบริบทของสังคมโลกที่เปลี่ยนแปลงไปอย่างรวดเร็ว ทั้งในด้านเทคโนโลยี เศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรม กฎหมายในยุคปัจจุบันจึงมีอาจหยุดนิ่ง แต่ต้องมีพลวัตและปรับตัวเพื่อตอบสนองต่อความท้าทายและโอกาสใหม่ ๆ ที่เกิดขึ้นอย่างต่อเนื่อง โดยมีลักษณะสำคัญที่ควรพิจารณาอย่างน้อย 5 ประการ ดังจะบรรยายต่อไปนี้ตามหลักวิชาการ

ความเป็นพลวัตและความสามารถในการปรับตัว (Dynamism and Adaptability) ในยุคที่เทคโนโลยีพัฒนาไปอย่างก้าวกระโดด เกิดรูปแบบความสัมพันธ์ทางสังคมและเศรษฐกิจใหม่ ๆ อย่างต่อเนื่อง กฎหมายจึงต้องมีลักษณะเป็นพลวัต สามารถปรับตัวและรองรับต่อการเปลี่ยนแปลงเหล่านี้ได้อย่างรวดเร็วและมีประสิทธิภาพ กฎหมายที่ไม่สามารถปรับตัวได้ทันต่อสถานการณ์จะกลายเป็นอุปสรรคต่อการพัฒนา และอาจไม่สามารถแก้ไขปัญหาที่เกิดขึ้นในสังคมได้อย่างเหมาะสม (Lawrence Lessig, 2006)

การตอบสนองต่อเทคโนโลยี กฎหมายยุคใหม่ต้องสามารถรองรับและกำกับดูแลเทคโนโลยีใหม่ ๆ เช่น ปัญญาประดิษฐ์ (Artificial Intelligence), บล็อกเชน (Blockchain), อินเทอร์เน็ตของสรรพสิ่ง (Internet of Things), และเทคโนโลยีชีวภาพ (Biotechnology) ได้อย่างเหมาะสม โดยไม่ปิดกั้นนวัตกรรมแต่ขณะเดียวกันก็ต้องสามารถป้องกันผลกระทบด้านลบที่อาจเกิดขึ้น เช่น การละเมิดความเป็นส่วนตัว การเลือกปฏิบัติโดยอัลกอริทึม หรือความเสี่ยงด้านความปลอดภัยทางไซเบอร์ (Mireille Hildebrandt, 2015)

การปรับตัวต่อบริบททางสังคมและเศรษฐกิจ รูปแบบการทำงาน ความสัมพันธ์ทางเศรษฐกิจ และโครงสร้างทางสังคมมีการเปลี่ยนแปลงอยู่เสมอ กฎหมายยุคใหม่ต้องสามารถปรับตัวเพื่อรองรับความหลากหลายทางเพศ (Gender Diversity), ความเท่าเทียมทางเชื้อชาติและวัฒนธรรม (Racial and Cultural Equality), การทำงานแบบยืดหยุ่น (Flexible Work Arrangements), และรูปแบบธุรกิจใหม่ ๆ เช่น เศรษฐกิจแบ่งปัน (Sharing Economy) ได้อย่างเป็นธรรมและมีประสิทธิภาพ (Yochai Benkler, 2006)

กลไกการทบทวนและแก้ไขกฎหมาย เพื่อให้กฎหมายมีความเป็นพลวัต จำเป็นต้องมีกลไกการทบทวนและแก้ไขกฎหมายที่มีประสิทธิภาพและสามารถดำเนินการได้อย่างรวดเร็ว เมื่อสถานการณ์เปลี่ยนแปลงไป การมีส่วนร่วมของภาคส่วนต่าง ๆ ในกระบวนการทบทวนกฎหมายจึงเป็นสิ่งสำคัญเพื่อให้กฎหมายมีความสอดคล้องกับความต้องการของสังคมในปัจจุบัน (Cass R. Sunstein, 2002)

การให้ความสำคัญกับสิทธิมนุษยชนและความเป็นธรรม (Emphasis on Human Rights and Fairness) กฎหมายในยุคใหม่ต้องยึดมั่นในหลักการสิทธิมนุษยชนและความเป็นธรรมเป็นรากฐานสำคัญ การคุ้มครองศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์ สิทธิเสรีภาพขั้นพื้นฐาน และความเสมอภาคภายใต้กฎหมาย ต้องเป็นหัวใจสำคัญของการบัญญัติและการบังคับใช้กฎหมาย (John Rawls, 1971)

การคุ้มครองสิทธิของกลุ่มเปราะบาง กฎหมายยุคใหม่ต้องให้ความสำคัญกับการคุ้มครองสิทธิของกลุ่มเปราะบางในสังคม เช่น เด็ก สตรี ผู้สูงอายุ ผู้พิการ และกลุ่มชาติพันธุ์ต่าง ๆ เพื่อให้ทุกคนได้รับการปฏิบัติอย่างเท่าเทียมและมีโอกาสในการพัฒนาตนเองอย่างเต็มศักยภาพ (Martha Nussbaum, 2006)

การเข้าถึงความยุติธรรมอย่างเท่าเทียม ระบบกฎหมายต้องสามารถเข้าถึงได้ง่ายสำหรับทุกคน โดยไม่คำนึงถึงฐานะทางเศรษฐกิจ สังคม หรือภูมิหลังทางวัฒนธรรม การมีกลไกช่วยเหลือทางกฎหมาย การลดอุปสรรคในการเข้าสู่กระบวนการยุติธรรม และการส่งเสริมความรู้ทางกฎหมายแก่ประชาชนเป็นสิ่งจำเป็น (Amartya Sen, 1999)

ความเป็นธรรมในกระบวนการยุติธรรม กระบวนการยุติธรรมต้องมีความโปร่งใส เป็นธรรม และมีประสิทธิภาพ การเคารพสิทธิของผู้ต้องหาและจำเลย การรับฟังความคิดเห็นของทุกฝ่ายอย่างเท่าเทียม และการตัดสินคดีอย่างเป็นอิสระและปราศจากอคติ เป็นหลักการสำคัญของระบบยุติธรรมที่น่าเชื่อถือ (Lon L. Fuller, 1969)

การส่งเสริมความโปร่งใสและการมีส่วนร่วม (Promotion of Transparency and Participation) กฎหมายในยุคใหม่ควรให้ความสำคัญกับการสร้างความโปร่งใสในกระบวนการนิติบัญญัติและการบังคับใช้กฎหมาย รวมถึงส่งเสริมการมีส่วนร่วมของประชาชนและภาคส่วนต่าง ๆ ในการพัฒนากฎหมาย เพื่อให้กฎหมายมีความชอบธรรมและได้รับการยอมรับจากสังคมในวงกว้าง (Jürgen Habermas, 1996)

ความโปร่งใสในกระบวนการนิติบัญญัติ ข้อมูลเกี่ยวกับการเสนอร่างกฎหมาย กระบวนการพิจารณาในรัฐสภา และเหตุผลในการบัญญัติกฎหมาย ควรเปิดเผยต่อสาธารณะ เพื่อให้ประชาชนสามารถตรวจสอบและแสดงความคิดเห็นได้ (Archon Fung & Erik Olin Wright, 2003)

การมีส่วนร่วมของประชาชน การเปิดโอกาสให้ประชาชนและภาคส่วนต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องมีส่วนร่วมในการแสดงความคิดเห็น การรับฟังข้อเสนอแนะ และการร่วมกำหนดทิศทางการพัฒนากฎหมาย จะช่วยให้กฎหมายมีความสอดคล้องกับความต้องการของสังคมและลดความขัดแย้งที่อาจเกิดขึ้น (Carole Pateman, 1970)

การเข้าถึงข้อมูลทางกฎหมาย กฎหมายและข้อมูลที่เกี่ยวข้องกับการบังคับใช้กฎหมาย ควรเข้าถึงได้ง่ายและสะดวกสำหรับประชาชน การใช้เทคโนโลยีในการเผยแพร่ข้อมูลทางกฎหมายเป็นเครื่องมือสำคัญในการส่งเสริมความเข้าใจและความตระหนักทางกฎหมาย (Beth Simone Noveck, 2010)

การบูรณาการกับกฎหมายระหว่างประเทศและมาตรฐานสากล (Integration with International Law and Standards) ในยุคที่โลกมีความเชื่อมโยงกันมากขึ้น กฎหมายภายในประเทศจึงควรมีการบูรณาการกับกฎหมายระหว่างประเทศและมาตรฐานสากลในด้านต่าง ๆ เช่น สิทธิมนุษยชน การค้า การลงทุน สิ่งแวดล้อม และอาชญากรรมข้ามชาติ การปฏิบัติตามพันธกรณีระหว่างประเทศและการนำมาตรฐานสากลมาปรับใช้ จะช่วยเสริมสร้างความน่าเชื่อถือและความร่วมมือระหว่างประเทศ (Anne-Marie Slaughter, 2004)

การปฏิบัติตามสนธิสัญญาและอนุสัญญา ประเทศควรให้ความสำคัญกับการปฏิบัติตามสนธิสัญญาและอนุสัญญาที่ได้ให้สัตยาบันไว้ และนำหลักการและมาตรฐานที่กำหนดไว้มาปรับใช้ในกฎหมายภายในประเทศ (Harold Hongju Koh, 1997) การประสานความร่วมมือระหว่างประเทศ การแก้ไขปัญหาข้ามชาติ เช่น อาชญากรรมข้ามชาติ การก่อการร้าย และปัญหาสิ่งแวดล้อม จำเป็นต้องอาศัยความร่วมมือระหว่างประเทศและการพัฒนากฎหมายที่สอดคล้องกัน (David Held, 2004) การเรียนรู้จากประสบการณ์ต่างประเทศ การศึกษาและเปรียบเทียบกฎหมายของประเทศต่าง ๆ ที่มีระบบกฎหมายที่พัฒนาแล้ว จะเป็นประโยชน์ในการพัฒนากฎหมายไทยให้มีความทันสมัยและมีประสิทธิภาพมากยิ่งขึ้น (Mark Tushnet, 2009) การมุ่งเน้นการแก้ไขปัญหาอย่างยั่งยืนและการส่งเสริมความรับผิดชอบต่อสังคม (Focus on Sustainable Problem-Solving and Social Responsibility) กฎหมายในยุคใหม่ควรมีบทบาทในการแก้ไขปัญหาของสังคมอย่างยั่งยืน โดยคำนึงถึงผลกระทบต่อสิ่งแวดล้อมและส่งเสริมความรับผิดชอบต่อสังคมของภาคส่วนต่าง ๆ ทั้งภาครัฐ ภาคเอกชน และภาคประชาสังคม (Gunther Teubner, 1993) กฎหมายสิ่งแวดล้อม การบัญญัติและบังคับใช้กฎหมายสิ่งแวดล้อมที่มีประสิทธิภาพเป็นสิ่งจำเป็นในการปกป้องทรัพยากรธรรมชาติ ควบคุมมลพิษ และส่งเสริมการพัฒนาที่ยั่งยืน (Klaus Bosselmann, 2008) ความรับผิดชอบต่อสังคมขององค์กร (Corporate Social Responsibility - CSR) กฎหมายอาจมีบทบาทในการส่งเสริมให้ภาคเอกชนมีความรับผิดชอบต่อสังคมและสิ่งแวดล้อมมากขึ้น เช่น การกำหนดมาตรฐานด้านแรงงาน สิ่งแวดล้อม และธรรมาภิบาล (John Elkington, 1997) การแก้ไขปัญหาด้วยมุมมองระยะยาว การพัฒนากฎหมายควรคำนึงถึงผลกระทบในระยะยาวต่อสังคมและสิ่งแวดล้อม และมุ่งเน้นการแก้ไขปัญหาที่รากฐาน แทนที่จะมุ่งเน้นเพียงการบรรเทาผลกระทบในระยะสั้น (Donella H. Meadows, 2008)

ความท้าทายและโอกาสในการพัฒนากฎหมายไทยยุคใหม่

การพัฒนากฎหมายไทยในยุคใหม่เผชิญกับความท้าทายหลายประการ เช่น ความล่าช้าในการปรับปรุงกฎหมาย ให้ทันต่อการเปลี่ยนแปลงของสังคม ความซับซ้อนของกระบวนการทางกฎหมาย การเข้าถึงความยุติธรรมที่ไม่เท่าเทียมกัน และความขัดแย้งทางความคิดเห็นในการบัญญัติกฎหมายในบางประเด็น อย่างไรก็ตาม ยังมีโอกาสอีกมากมายในการพัฒนากฎหมายไทยให้ก้าวหน้าและตอบสนองต่อความต้องการของสังคมได้ดียิ่งขึ้น การนำเทคโนโลยีมาใช้ ในการบริหารจัดการกระบวนการยุติธรรม การส่งเสริมการมีส่วนร่วมของประชาชน ในการร่างกฎหมาย การเสริมสร้างความเข้มแข็งของหลักนิติธรรม และการบูรณาการกฎหมายไทยเข้ากับมาตรฐานสากล ล้วนเป็นแนวทางสำคัญในการพัฒนากฎหมายไทยในอนาคต (Lon L. Fuller, 1969)

สรุป

การที่สังคมอยู่ร่วมกัน สิ่งสำคัญที่จะทำให้เกิดความสันติสุขอย่างหนึ่งก็คือ การใช้กฎหมายเข้ามาสนับสนุนในการแก้ไขปัญหา กฎหมายในยุคใหม่จำเป็นต้องมีลักษณะที่เป็นพลวัต สามารถปรับตัวได้รวดเร็วให้มีความสำคัญกับสิทธิมนุษยชนและความเป็นธรรม ส่งเสริมความโปร่งใสและการมีส่วนร่วม บูรณาการกับกฎหมายระหว่างประเทศและมาตรฐานสากล และมุ่งเน้นการแก้ไขปัญหาอย่างยั่งยืนและการส่งเสริมความรับผิดชอบต่อสังคม การพัฒนากฎหมายให้มีลักษณะเหล่านี้ จะเป็นรากฐานสำคัญในการสร้างสังคมที่เจริญก้าวหน้า ยั่งยืน และเป็นธรรมสำหรับทุกคนสังคมจะมีความสุขได้ก็ต้องอาศัยความเข้าใจเห็นอกเห็นใจกัน จะอาศัยแต่กฎหมายอย่างเดียวก็อาจจะทำให้สังคมมีความสันติสุขเสมอไป เพราะกฎหมายสามารถปรับเปลี่ยนไปตามบริบทของสังคมได้อยู่เสมอ แต่สังคมที่ดีก็ต้องอาศัยความร่วมมือกัน สามัคคีกัน มีคุณธรรม จริยธรรม เห็นอกเห็นใจซึ่งกันและกัน สังคมจึงจะน่าอยู่ยาวนาน

เอกสารอ้างอิง

- คณิน บุญสุวรรณ. (2550). *วิวัฒนาการแห่งรัฐธรรมนูญไทย*. กรุงเทพฯ: โครงการตำราและเอกสารประกอบการสอน คณะรัฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
- นันทวัฒน์ บรมานันท์. (2556). *รัฐธรรมนูญนิยม*. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์ Openbooks.

- ปริญญญา เทวานฤมิตรกุล. (2555). *กฎหมายปกครองเปรียบเทียบ*. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
- สมคิด เลิศไพฑูรย์. (2558). *คำอธิบายประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ บรรพ 1 หลักทั่วไป*. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
- หยุด แสงอุทัย. (2556). *คำอธิบายกฎหมายอาญา ภาค 1 หลักทั่วไป*. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
- วรเจตน์ ภาคีรัตน์. (2559). *หลักการพื้นฐานของกฎหมายรัฐธรรมนูญ*. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์นิติธรรม.
- สุรศักดิ์ ลิขสิทธิ์วัฒนเสรีกุล. (2553). *กฎหมายเทคโนโลยีสารสนเทศ*. กรุงเทพฯ: บริษัท วิญญูชน จำกัด.
- Benkler, Y. (2006). *The wealth of networks: How social production transforms markets and freedom*. Yale University Press.
- Bosselmann, K. (2008). *The principle of sustainability: Transforming law and governance*. Ashgate Publishing.
- Castells, M. (2000). *The rise of the network society*. Blackwell Publishers.
- Dworkin, R. (1986). *Law's empire*. Harvard University Press.
- Elkington, J. (1997). *Cannibals with forks: The triple bottom line of 21st century business*. Capstone Publishing.
- Fuller, L. L. (1969). *The morality of law*. Yale University Press.
- Fung, A., & Wright, E. O. (2003). *Deepening democracy: Institutional innovations in empowered participatory governance*. Verso.
- Habermas, J. (1996). *Between facts and norms: Contributions to a discourse theory of law and democracy*. MIT Press.
- Held, D. (2004). *Global covenant: The social democratic alternative to the Washington consensus*. Polity Press.
- Hildebrandt, M. (2015). *Smart technologies and the end of law: Novel entanglements of law and technology*. Edward Elgar Publishing.

Koh, H. H. (1997). Why do nations obey international law?. *The Yale Law Journal*, 106(8), 2599-2659.

Lessig, L. (2006). Code: Version 2.0. Basic Books.

Meadows, D. H. (2008). *Thinking in systems: A primer*. Chelsea Green Publishing.

Noveck, B. S. (2010). *Wiki government: How technology can make democracy stronger, more inclusive, more responsive*. Brookings Institution Press.

Nussbaum, M. C. (2006). *Frontiers of justice: Disability, nationality, species membership*. Harvard University Press.

Pateman, C. (1970). *Participation and democratic theory*. Cambridge University Press.

Rawls, J. (1971). *A theory of justice*. Harvard University Press.

Santos, B. S. (2007). *Law and globalization from below: Towards a cosmopolitan legality*. Cambridge University Press.

Sen, A. (1999). *Development as freedom*. Oxford University Press.

Slaughter, A.-M. (2004). *A new world order*. Princeton University Press.

Sunstein, C. R. (2002). *Risk and reason: Safety, law, and the environment*. Cambridge University Press.

Teubner, G. (1993). *Law as an autopoietic system*. Blackwell Publishing.

Thipsamritkul, T. (2016). *Human rights and ASEAN: Charting a course for regional cooperation*. Cambridge University Press.

Tushnet, M. (2009). *Why the constitution matters*. Yale University Press.